

זו אחת המילים הבסיסיות ביותר בעברית, אך ההיסטוריה שלה רחוקה מלהיות פשוטה

על מקורה של המילה אָחַד

אילון גלעד 12.02.2020 13:16

שמות המספרים הם בין המילים העתיקות ביותר בעברית. כמו שמותיהם המקבילים ביתר השפות השמיות, כולם התפתחו מאותה שפה עתיקה המכונה פרוטו-שמית. אפשר להבחין בדמיון הרב בין השפות כאשר מקבילים את שמות המספרים בעברית לאלה שמופיעים בשפות אחרות: עֶשֶׂר ועָרַר באמהרית; תִּשְׁעָ וְתִסְעָה בערבית; שְׁמוֹנָה וְשִׁמְנָתָה בטיגרינית; שֶׁבַע וְסִבְעָ בטיגרינית; שֶׁשׁ ושֶׁשׁ בפיניקית; חֲמִשׁ וחמשת באוגריתית; אַרְבַּע וְאַרְבַּעָא בסורית; שְׁלוֹשׁ וְשִׁלְתִּי' במהרית; וְשִׁתִּים וְשִׁתִּי' באכדית.

יוצאת דופן היא המילה אָחַד. אמנם, ברוב השפות השמיות שמו של המספר הזה התפתח מאותה מילה עתיקה — אָחַד באמהרית, אַחַד בארמית, אַחַד בטיגרינית ואַחַדוּ בגעז — אבל בכמה שפות מכונה המספר הזה בשם אחר. באכדית עתיקה, המילה לאחד היתה אֶשְׁתִּי; באוגריתית עשת; ובשפות דרום-ערב הקדומות, קתבנית ומינאית, הופיעו המילים עשתנמ ועשת. מילים אלו התפתחו מהמילה "עשת", בעוד ש"אחד" והמילים הדומות לה התפתחו ממילה אחרת. אך מי קדמה למי? הפיצול בין הענף המזרחי לענף המערבי של השפות השמיות התרחש בשלב מוקדם ביותר. אכדית היא הנציגה העיקרית של השפות השמיות המזרחיות. העובדה ש"עשת" מתועדת גם באכדית וגם בשפות מהענף המערבי היא עדות לכך שזו היתה המילה העיקרית ל"אחד" לפני הפיצול. לכן, כמעט בוודאות, זו היתה גם המילה המקבילה בשפה הפרוטו-שמית. המילה העתיקה שהתפתחה בעברית ל"אחד" הופיעה בשלב מאוחר יותר בענף המערבי של השפות השמיות, התפשטה בהדרגה ודחקה את "עשת" העתיקה יותר.

המילה העתיקה הזאת היתה וְאֶחָד, שם תואר שפירושו "לבד". היא עדיין קיימת בשפות השמיות השונות במשמעות זו, למשל בערבית — וְאֶחָדְאִי, שפירושה "אדם בודד", ובעברית — יְחִיד. בשלב מסוים בעת העתיקה החלו העמים השמיים המערביים לתאר את היחיד כ"בודד" במקום כ"אחד". צורת ההתבטאות הזאת התפשטה ברוב השפות השמיות המערביות בהדרגה, עד ש"עשת" הישנה נדחקה כליל משימוש. התהליך הזה נמשך זמן רב, ואפילו במקרא — שנערך מאות שנים אחרי ש"אחד" כבר התבססה בשפות המערביות — עדיין מופיעה "עשת" העתיקה כחלק משם המספר 11. לדוגמה: "וַיְהִי בְּאַרְבָּעִים שָׁנָה בְּעֶשְׂתֵּי עָשָׂר חֹדֶשׁ בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (דברים א', ג'). "עשתי עשר" בפסוק זה הוא 11.

העובדה ש"אחד" החלה את דרכה כשם תואר מסבירה מדוע היא מופיעה אחרי המילה שהיא מתארת, ולא לפני כשאר המספרים. לדוגמה: "וַיִּזְלְדוּ לְאַבְשָׁלוֹם שְׁלוֹשָׁה בָּנִים וּבַת אֶחָת וְשָׁמָּה תָמַר הִיא הָיְתָה אִשָּׁה יְפֹת מְרָאָה" (שמואל ב' י"ד, כ"ז).

תכונה ייחודית נוספת של "אחד" היא צורת המספר הסודר שלה. את המספרים הסודרים בעברית יוצרים באמצעות הוספת י' לסוף המילה (תשע/תשיעי). תוספת הי' הזאת טיפוסית גם לשפות שמיות

אחרות, מה שמעיד על כך שזו צורה שמקורה פרוטו-שמית. אבל מכיוון ש"אחד" נולדה בשלב מאוחר משם התואר "וחד", לא היתה לה צורת סודר קדומה, ובכל שפה שמית נוצרה עבורה צורת סודר אחרת. בגעז וארמית, לדוגמה, נוצר מספר סודר מהשורש קד"ם (קָדַמְ/קָדַמְיָא). בערבית נוצרה הצורה אַחַד מהשורש או"ל, ובעברית נגזרה המילה ראשון מהמילה ראש. אף שזו מילה יסודית וחשובה, מתברר ש"אחד" דווקא נוטה להתחלף יותר מכל שם מספר אחר. ביוונית עתיקה נדחקה המילה הקדומה ל"אחד", אויס, לטובת המילה הַיִס, שנגזרה משם התואר סָם שפירושו המקורי היה "ביחד". גם המילה האכדית ל"אחד", אַשְתָן, החלה להידחק לבסוף לטובת המילה אָדוּ — בת־דודתה של "אחד".

בעקבות הטור הקודם פנו אליי כמה קוראים וביקשו שארחיב על המילה תְּכָנָה. פרופ' אסא כשר סיפר שעם שחרורו מיחידת ממר"ם בשנות ה-60 הוא השתתף בוועדה למונחי מחשב של האקדמיה ללשון. חברי הוועדה חיפשו מילה עברית ל-Software, ולדברי כשר, הוא ומומחי המחשב הסבירו להם שפירוש המונח הוא "כלל התוכניות במחשב". פרופ' מנחם צבי קדרי אמר שאם כך, כדאי להשתמש במשקל קְטָלָה, כפי שכלל הכוהנים במקדש מכונים בעברית כְּהֻנָה, נזכר כשר. "אבל המילה תְּכָנָה כבר היתה תפוסה, ולכן שינינו קצת את הצורה ויצרנו את המילה תְּכָנָה. קצת אחר כך השתמשתי במילה בכנס, והמילה אומצה בידי אנשי המחשבים, ואף הולידה מילים נוספות כמו תְּמָרָה וְלִמְדָה".